

УДК 347.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2025-98-231

Б. В. КУЧЕРИНА

РОЗВИТОК ІДЕЇ ДОБРОСОВІСНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Аналізуються етапи розвитку ідеї добросовісності в цивільному праві зарубіжних країн. Зазначається, що категорія «добросовісність» є одним із найяскравіших прикладів затребуваності римських знань, юридичних конструкцій римського права на наступних етапах еволюції цивільного законодавства та правової думки. Оцінюючи безперервний процес еволюції добросовісності, автор дійшов висновку, що на зміну римській bona fides як суддівському критерію справедливості прийшло її формальне закріплення в Цивільному кодексі Франції і, нарешті, затвердження Treu und Glauben як загального принципу німецького цивільного права. Дедалі чіткіше формується тенденція поступового визнання ідеї добросовісності як універсального правового принципу, навіть з урахуванням відмінностей, часом досить принципових, які уособлюють унікальні національні правові традиції європейських народів. Добросовісність виходить за рамки правового явища внутрішньодержавного значення й по праву може обґрунтовано розглядатися в аспекті подальшого зближення правових систем сучасності.

Ключові слова: добросовісність, принцип, римське право, цивільне законодавство, судова практика, правомірна поведінка.

Kucherina Bogdan. The development of the concept of good faith in the civil law of foreign countries

The article analyses the stages of development of the concept of good faith in civil law in foreign countries. It is noted that the category of 'good faith' is one of the most striking examples of the demand for Roman knowledge and legal constructs of Roman law in the subsequent stages of the evolution of civil legislation and legal thought. Assessing the continuous process of evolution of good faith, it is worth concluding that Roman bona fides as a judicial criterion of justice was replaced by its formal enshrinement in the Civil Code of France and, finally, the establishment of Treu und Glauben as a general principle of German civil law. There is a growing trend towards the gradual recognition of the idea of good faith as a universal legal principle, even taking into account the sometimes quite fundamental differences that characterise the unique

© КУЧЕРИНА Богдан Васильович – аспірант кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ORCID: 0009-0000-8852-296X

national legal traditions of European nations. Good faith, already by right, goes beyond the legal phenomenon of domestic significance and can reasonably be considered in terms of the further convergence of modern legal systems.

Key words: *good faith, principle, Roman law, civil law, judicial practice, lawful conduct.*

Уявлення про добросовісність, що сформувалися у найзагальніших рисах у римському праві, внаслідок його рецепції європейськими країнами, отримали в епоху Середньовіччя, Нового та Новітнього часу подальший концептуальний розвиток. Це привело не тільки до різних сфер застосування ідей щодо добросовісності, а й неоднакового доктринального і законодавчого її тлумачення. У цьому сенсі цілком зрозумілий величезний інтерес дослідників до цивільного права Франції, Німеччини та Англії, зокрема, з точки зору історичних особливостей формування цивільного законодавства та практики його застосування.

Категорія «добросовісність» є одним із найяскравіших прикладів затребуваності римських знань, юридичних конструкцій римського права на наступних етапах еволюції цивільного законодавства та правової думки. Звісно, не варто думати, що подальший розвиток поглядів про добру совість був швидким або одномоментним. Перебуваючи під помітним впливом римської юриспруденції, категорія «добросовісність» у Середні віки продовжує розглядатися з позиції закріплення певних вимог до поведінки учасників договору: бути вірним даному слову, дотримуватися прийнятих на себе зобов'язань, неприпустимість завдання шкоди іншій стороні. Так само значуща роль добросовісності при вирішенні майнових спорів (у цьому сенсі добросовісність є синонімом справедливості). Втім, незважаючи на широту використання добросовісності, філософи і юристи того часу питання її юридичного змісту практично ніколи не висували на перший план, вважаючи достатнім, що звичай чинити за доброю совістю пов'язаний з релігійними переконаннями і чесністю як одним із наріжних каменів християнської релігії.

Пізніше становлення досліджуваної категорії відбувалося в річищі теорії природного права, яка, остаточно завершуючи формування політико-філософської та юридичної думки Середньовіччя та Відродження, підготувала основу для європейського Про-

світництва, а також сприяла розробці нових підходів до розуміння добросовісності в сфері цивільно-правових відносин. Зокрема, французькими вченими-правознавцями було сформульовано тоді кілька базових постулатів, що розкривають сутність уявлень про добросовісну правову поведінку: сторони договору керуються не тільки його змістом, вони повинні враховувати природу такої угоди, а також усі фактичні обставини, що мають значення в силу закону або правил ділового обороту; сторони договору, звичайно ж, можуть змінювати його істотні умови, проте вони обмежені вимогами закону, добрих звичаїв і справедливості.

Доктрина природного права, очевидно, відіграла не останню роль у науковому осмисленні та законодавчому закріпленні ідей щодо добросовісності у цивільному праві Франції.

Початок XIX століття в цій країні ознаменувався, без сумніву, масштабною кодифікацією цивільного законодавства, що увібрала в себе значний обсяг усього того, що було напрацьовано європейською правовою думкою в попередні роки. Показово, що Французький цивільний кодекс запозичив з римського права такі принципові ідеї, як модель правового регулювання відносин власності, система побудови кодексу (так звана інституційна система), і використав при створенні кодексу римську законодавчу техніку [1, с. 33].

Саме Цивільному кодексу Франції на довгі роки судилося стати ідейною основою цивільного права багатьох європейських держав. Співзвучними в цьому сенсі є слова І. В. Назарової, що у розвитку права в цілому важко переоцінити значення Цивільного кодексу Франції 1804 року, який став підґрунтям для правового регулювання суспільних відносин в основних сферах суспільної життєдіяльності в багатьох державах світу [2, с. 27].

Цивільний кодекс Франції 1804 року, який відомий усьому світу як Кодекс Наполеона, вперше закріпив правило про *bonne foi*, але обмежив його дію спочатку лише вузькою сферою виконання зобов'язань. За таких умов навряд чи буде обґрунтовано говорити про добросовісність як загальний принцип цивільного законодавства.

Стаття 6 ЦК Франції встановлювала положення про те, що не можна порушувати приватними угодами законів, які зачіпають громадський порядок і добрі звичаї. У ст. 2279 ЦК Франції зазна-

чалось, що стосовно рухомих речей володіння рівнозначне титулу, тобто законодавець захищав добросовісного набувача, якщо річ не була загублена або вкрадена. Щоправда, варто визнати, що з плином часу французька юридична наука та судова практика дещо розширила умови застосування добросовісності, вважаючи її одним із можливих критеріїв обмеження свободи сторін договору, а також ввівши вимоги лояльності й співпраці в ході виконання договірних зобов'язань, але нічого принципово нового винайдено потім не було.

Стаття 1134 Цивільного кодексу Франції до реформування цивільного законодавства 2016 року була присвячена обов'язковій силі договорів і добросовісності при їх виконанні. У ній зазначалося, що угоди, законно укладені, мають силу закону для тих, хто їх уклав, і можуть бути анульовані тільки за взаємною згодою або на законних підставах. Угоди повинні виконуватися добросовісно (*de bonne foi*). Стаття 1135 передбачала, що договори пов'язують сторони не тільки тим, що прямо обумовлено, а й усіма наслідками, які справедливість, звичай або закон надають зобов'язанню в силу його характеру.

В результаті перетворень французького договірного права в 2016 році до Цивільного кодексу Франції було введено низку нових положень, які, як очікувалося, істотно змінять роль судді у вирішенні спорів між сторонами договору. Особлива увага при цьому була приділена публічно-правовому характеру зобов'язання сторін вести переговори і виконувати договір добросовісно, обов'язку сторін надавати інформацію в ході укладення договору – обов'язку, який вони не можуть ні обмежувати, ні виключати – і доктрині непередбачуваності, яка надає судді право переглядати або розривати договір у разі, якщо непередбачена зміна обставин робить виконання договору надмірно обтяжливим для однієї зі сторін.

Нова стаття 1103 Цивільного кодексу Франції практично без змін відтворила формулювання статті 1134, яку вона покликана була замінити: законно укладені договори мають силу закону для тих, хто їх уклав. Однак правило про те, що угоди можуть бути скасовані тільки за взаємною згодою або на підставах, дозволених законом, виключено. Нова стаття 1104 ЦК Франції гласить, що договори повинні укладатися, формуватися і виконуватися добро-

совісно, і уточнює, що це положення є тепер положенням публічного порядку [3].

Дещо інший шлях розвитку був характерний для законодавства та юридичної доктрини Німеччини. Наявні відмінності були обумовлені, ймовірно, діяльністю так званих глосаторів і постглосаторів, які, ретельно займаючись систематизацією римського права, давали пояснення й коментарі до тексту законів. Зрозуміло, що це не могло врешті не привести до відмінностей між нормативними моделями регламентації добросовісності в цивільному праві Франції та Німеччини.

Близькими за значенням до римського *bona fides* в німецькому праві стали категорії «*Treu und Glauben*», які зазвичай розглядалися в декількох значеннях. Найчастіше йшлося про обов'язок сторони виконати взяті на себе за договором зобов'язання і обов'язок при цьому дбати про права інших осіб.

Винятковий вплив на майбутнє цивільне право Німеччини, крім власне римського права, що було цілком логічним, мали положення Цивільного кодексу Франції, а також підсумки кодифікації Баденського та Рейнського права, які закріпили французькі норми щодо прав та обов'язків сторін, котрі повинні визначатися не тільки правилами та природою договору, а й враховувати вимогу справедливості, бути чесним і порядним. Трохи пізніше ці законодавчі положення лягли в основу розуміння *Treu und Glauben*, яке знайшло відображення в § 242 Цивільного Уложення Німеччини 1896 року. Згадку про *Treu und Glauben* можна знайти також в інших параграфах Кодексу, зокрема 157, 162, 307, 320 і 815.

Параграф 242 ЦУ Німеччини називався «Виконання зобов'язань добросовісно». У ньому йшлося про те, що боржник повинен виконати зобов'язання так, як цього вимагає добра совість (*Treu und Glauben*), з урахуванням звичаїв цивільного обороту. Ця цивільно-правова норма стала підґрунтям для судового тлумачення умов договору та розвитку доктрин *Verwirkung* (втрата права внаслідок недобросовісної поведінки), *Wegfall der Geschäftsgrundlage* (руйнування основи угоди), *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки).

Параграф 157 містив правило про те, що контракти слід тлумачити відповідно до вимог добросовісності, беручи до уваги звичайну практику.

Параграфи 932-936 передбачали захист добросовісного набувача майна. Зокрема, добросовісний набувач рухомого майна отримував захист навіть за відсутності титулу у відчужувача, якщо не знав про недоліки.

Оцінюючи безперервний процес еволюції добросовісності, варто дійти висновку, що на зміну римській *bona fides* як суддівському критерію справедливості прийшло її формальне закріплення в Цивільному кодексі Франції і, нарешті, затвердження *Treu und Glauben* як загального принципу німецького цивільного права. Тим актуальнішим у цьому плані є дослідження добросовісності в англійському праві й пошук спільності та відмінності в підходах до справедливості та інтересів сторін у договірних відносинах.

Погоджуючись із тезою про унікальність системи загального права в цілому, серед іншого, й в питаннях її самотнього формування, проте не можна не враховувати в історичній ретроспективі, багаторічне перебування римлян на острові, його нормандське завоювання, котре призвело до значних змін у політичному, соціальному та культурному житті Англії, та наступне за ним панування нормандського права. Це, звичайно, не означає, що на території Англії відбулася рецепція римського права, але підтверджує певним чином наукову гіпотезу щодо впливу римської юриспруденції на становлення англійського права. В кінцевому підсумку, право справедливості не могло виникнути на порожньому місці.

Не ставлячи перед собою зараз завдання перерахувати всі знакові правові пам'ятки англійського права, звернемо увагу на положення Великої хартії вольностей 1215 року, текст якої був написаний, як відомо, латиною і містив кілька згадок про добросовісність, яка розумілася як чесність, тобто протилежність обману.

Сучасне англійське право традиційно відрізняється обережним ставленням до концептів добросовісності (*good faith*), що обумовлено, як уже зазначалося, особливостями історичного розвитку системи загального права, а також сформованим протягом століть пріоритетом суворого дотримання договірних умов. Закономірно, що при таких підходах англійське право зовсім не розглядає добросовісність як загальний принцип. За свідченням дослідників, частково такий стан речей був пов'язаний із занепокоєнням, що це може спричинити невизначеність: відповідь на питання, якими

є фактичні наслідки зобов'язання, може бути абстрактною, багатозначною та суб'єктивною [2, с. 27].

Судова практика найчастіше виходить з уявлень про свободу договору та формальну визначеність (*sanctity of contract*), що обмежує будь-яке втручання в умови угоди. При цьому наявні в англійському праві винятки тільки підтверджують це правило. Йдеться все ж про обмежене визнання добросовісності в договірному праві – припущених умовах (*implied terms*), наприклад, обов'язок співпрацювати (*duty to cooperate*) в контрактах, окремих категоріях договорів (страхування, агентські відносини), де здавна діє *uberrima fides* (найвища добросовісність).

Слід відзначити, що дискусії щодо добросовісності в англійському праві не припиняються і нині. Бажання законодавця пом'якшити жорсткість положень британської правової системи та забезпечити гарантії досягнення справедливості зумовили послідовний розвиток доктрин *Estoppel* (заборона суперечливої поведінки), яка забороняє стороні діяти недобросовісно, якщо інша сторона покладалася на її поведінку; *Unconscionability* (несправедливість та неетичність), що дозволяє суду скасувати угоду, якщо одна сторона скористалася слабкістю іншої, а також суперечливість англійської судової практики.

З одного боку, суди сформували позицію, згідно з якою, добросовісне виконання договору є загальним організаційним принципом загального права договорів. З іншого боку, Апеляційний суд Лондона констатував, що в англійському праві немає загального обов'язку діяти добросовісно. Англійське право скоріше надає фрагментарні рішення у відповідь на продемонстровані проблеми несправедливості.

Навіть таке коротке звернення до англійського права дає можливість зробити певні висновки та порівняти пропоновані законодавчі рішення щодо добросовісності в рамках романо-германської правової сім'ї та системи прецедентного права. Зрозуміло, що кожний підхід, і це об'єктивно, має свої переваги та недоліки.

Якщо у римлян чільне місце займала суддівська оцінка на основі *bona fides* при укладенні договору або володінні, то для цивільного права Франції та Німеччини характерним було приведення уявлень про добросовісність у певну систему, яка згодом зумовила концепти вузького застосування положень про добру совість (лише при

виконанні зобов'язань) або їх закріплення як загального принципу цивільного законодавства (німецькі *Treu und Glauben*). Англійське право в цьому сенсі інше – воно з великою обережністю визнає ідеї добросовісності й лише у виняткових випадках, акцентуючи увагу на непорушній свободі договору. Як бачимо, відмінності залишаються фундаментальними.

Має рацію Д. Г. Павленко, коли говорить про місце добросовісності в системі континентального права як загального принципу цивільного права та спеціального принципу виконання зобов'язань, який має силу принципу-норми та широко застосовується у судовій практиці, в тому числі для виправлення закону (Німеччина), а також для встановлення зловживання правом (Франція), на відміну від системи загального права, яке переважно заперечує правову роль принципу добросовісності [4, с. 9].

Підбиваючи деякі короткі підсумки історичного розвитку добросовісності в цивільному праві провідних країн світу, правомірно буде стверджувати, що дедалі чіткіше формується тенденція поступового визнання ідеї добросовісності як універсального правового принципу, навіть з урахуванням відмінностей, часом досить принципових, які уособлюють унікальні національні правові традиції європейських народів. Добросовісність виходить за рамки правового ящика внутрішньодержавного значення й може обґрунтовано розглядатися в аспекті подальшого зближення правових систем сучасності.

Акти міжнародно-правового характеру, посилюючи ці тенденції, також акцентують увагу на важливості добросовісної правової поведінки.

Стаття 1.7 Принципів УНІДРУА встановлює обов'язок кожної сторони діяти відповідно до добросовісності та чесної ділової практики в міжнародній торгівлі, причому сторони не мають права виключати або обмежувати цей обов'язок.

Стаття 7 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CISG) визначає правила тлумачення Конвенції, підкреслюючи необхідність враховувати її міжнародний характер для досягнення однаковості в застосуванні та добросовісності в міжнародній торгівлі.

Еволюція цивільного законодавства зарубіжних країн може слугувати одним із яскравих прикладів можливих законодавчих рішень на ниві вітчизняного правознавства.

1. Основи римського цивільного права: навч. посіб. / І.Г. Козуб, М.І. Боднарук. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с. 2. Назарова І. В. Принцип добросовісності в праві: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 230 с. 3. Jean-Luc Soulier. Ordinance of February 10, 2016 for the reform of French contract law: The principle of the binding force of contracts is considerably undermined by the new provisions of the French Civil Code. URL: <https://www.soulier-avocats.com/en/ordinance-of-february-10-2016-for-the-reform-of-french-contract-law-the-principle-of-the-binding-force-of-contracts-is-considerably-undermined-by-the-new-provisions-of-the-french-civil-code/?pdf=33947>. 4. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 25 с.

References

1. Osnovy rym'skoho tsyvilnoho prava navch. posibnyk / I.H. Kozub, M.I. Bodnaruk. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2020. 488 s. 2. Nazarova I. V. Pryntsyp dobrosovisnosti v pravi: dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2020. 230 s. 3. Jean-Luc Soulier. Ordinance of February 10, 2016 for the reform of French contract law: The principle of the binding force of contracts is considerably undermined by the new provisions of the French Civil Code. URL: <https://www.soulier-avocats.com/en/ordinance-of-february-10-2016-for-the-reform-of-french-contract-law-the-principle-of-the-binding-force-of-contracts-is-considerably-undermined-by-the-new-provisions-of-the-french-civil-code/?pdf=33947>. 4. Pavlenko D. H. Pryntsyp dobrosovisnosti v dohovirnykh zoboviazanniakh: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2008. 25 s.

Kucherina Bogdan. The development of the concept of good faith in the civil law of foreign countries

The article analyses the stages of development of the concept of good faith in civil law in foreign countries. It is noted that the category of 'good faith' is one of the most striking examples of the relevance of Roman knowledge and legal constructs of Roman law in the subsequent stages of the evolution of civil legislation and legal thought. Under the noticeable influence of Roman jurisprudence, the category of 'good faith' in the Middle Ages continues to be considered from the position of establishing certain requirements for the behaviour of the parties to a contract: to be true to one's word, to comply with the obligations assumed, and not to cause harm to the other party. Good faith continues to play an equally important role in the resolution of property disputes (in this sense, good faith is synonymous with justice).

It is argued that the later development of the category under study took place in the context of natural law theory, which, finally completing the formation of political, philosophical and legal thought in the Middle Ages and the Renaissance, laid the groundwork for the European Enlightenment and contributed to the development of new approaches to understanding good faith in civil law

relations. The French Civil Code of 1804 first enshrined the rule of *bonne foi*, but initially limited its application to the narrow sphere of the performance of obligations. A slightly different path of development was characteristic of German legislation and legal doctrine. The existing differences were probably due to the activities of the so-called glossators and post-glossators, who, carefully systematising Roman law, provided explanations and comments on the text of the laws. Close in meaning to the Roman *bona fides* in German law were the categories of ‘*Treu und Glauben*’, which were reflected in § 242 of the German Civil Code of 1896.

Assessing the continuous process of evolution of good faith, it is worth concluding that Roman *bona fides* as a judicial criterion of justice was replaced by its formal enshrinement in the Civil Code of France and, finally, the establishment of *Treu und Glauben* as a general principle of German civil law.

It should be noted that English law has traditionally been cautious about the concept of good faith, due to the peculiarities of the historical development of the common law system and the priority of strict compliance with contractual terms that has developed over centuries. It is natural that with such approaches, English law does not consider good faith as a general principle at all. Judicial practice is most often based on the concepts of freedom of contract and sanctity of contract, which limits any interference with the terms of the agreement. At the same time, the exceptions existing in English law only confirm this rule. Nevertheless, we are talking about limited recognition of good faith in contract law – implied terms, for example, the duty to cooperate in contracts, certain categories of contracts (insurance, agency relationships), where *uberrima fides* (utmost good faith) has long been in force.

Summing up the historical development of good faith in the civil law of the world's leading countries, it is fair to say that there is a growing trend towards the gradual recognition of the idea of good faith as a universal legal principle, even taking into account the differences, sometimes quite fundamental, that embody the unique national legal traditions of European nations. Good faith, already by right, goes beyond the legal phenomenon of domestic significance and can reasonably be considered in terms of the further convergence of modern legal systems.

Key words: good faith, principle, Roman law, civil legislation, judicial practice, lawful behaviour.